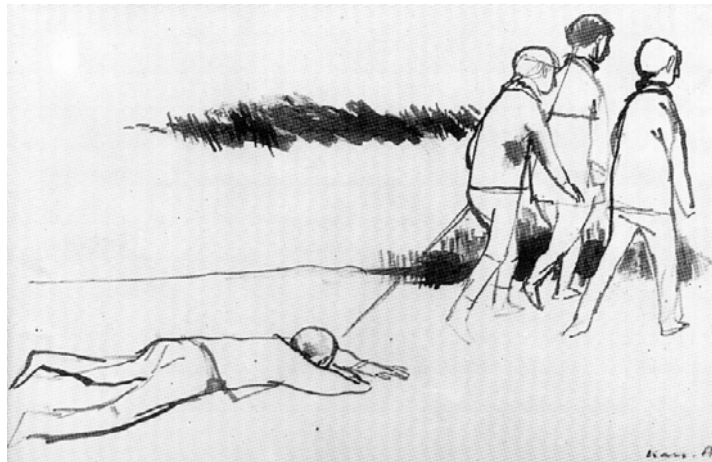

Joga van, mert a művész felfokozottabban érzi, de nemcsak érzi, művekben ki is tudja fejezni az őt megszüelő, az őt önmagából kitermelő, az őt körülvevő társadalom gondjait, vágyait, jövőjét.”

A nyolcvanas–kilencvenes évek átvezető időszakának két rendkívül fontos munkája van. Mindkettő összefügg a rendszerváltozással és az azt párhuzamosan érzékelhető „olvadással”. Így kerülhetett először magyar könyvszeretők kezébe Faludy György versfordításainak vaskos gyűjteménye és Határ Győző több munkája. S ezekben Kassnak nemcsak nagy, de művészi szempontból is elévülhetetlen érdeme van. Néhányan már megkérdezték, vajon nem plágium-e Kass részéről, hogy Határ Győző műveihez nem kisebb mester, mint Dürer metszeteit használta, majd a Faludy-illusztrációk egyetlen motívumra felfűzött emblémasorozatok-e! Aki ismeri Kass életművét, szellemi tájékozódási pontjait, irányítót, azok nem kérdezhetnek ilyet. Mert egyértelmű, hogy a XXI. század küszöbén alkotó művész sem függetlenítheti magát a megelőző korok alkotásaitól. Ha Kass belerajzol Dürer metszeteibe, továbbgondolja annak századokkal korábbi felvetéseit. Ha Faludy György fejére komponál saját vagy műtörténeti jeleket, akkor kérdéseket fogalmaz, helyettünk és nekünk. Nem lehet véletlen tehát, hogy az eredeti Faludy-illusztrációk tovább éltek, s a költő tizennyolc új verset írt, éppen a grafikák hatására. S akkor még nem beszéltünk a Biblia grafikai megjelenítéseiről; az orvosportrékról, vagy éppen a japán haiku-transzformációkról. S ez már a kilencvenes évek világa, a letisztulás, a végsőkig való szikár fogalmazás időszaka. Annak a felismerésnek szellemében és jegyében, hogy a végső igazságok a legegyszerűbb szavakkal kimondhatók, a legtisztább formában megfogalmazhatók, a legegánsabb vonalakkal fölrajzolhatók. Ám ehhez szüksége van hetven év élettapasztalatára, a fél évszázadnyi művészi munkára, töretlen erkölcsi tartásra és közösségi bizalomra. Mindarra, ami Kass Jánosra és művészetére jellemző. Boldog lehet, kit barátjának tekint: büszke, ki alkotásait szereti és ismeri: s megnyugvással nyugtázzhatja mindenki, hogy élnek közöttünk olyan európai mértékkel mérhető művészek, akiknek alkotásai nem csupán beépülnek az egyetemes művészet legprogresszívebb vonulataiba, de őrzik magyarságunk megannyi színét, értékét.

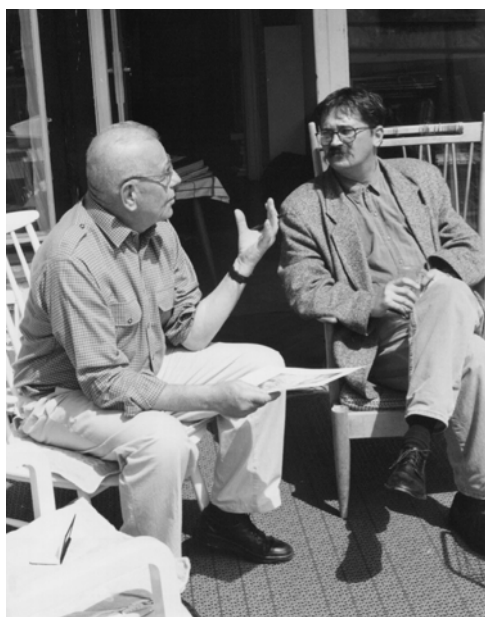

BÁLINT PÉTER

Írj magadnak egy fejet!

KASS-TÖREDÉKEK

Emlékszem, még gimnazista koromban, valamikor a hetvenes évek elején láttam Kass János különös „fejeit”, a sorozatban gyártott s provokálóan egyforma, arctalan, személytelen fejtorzókat, melyek – az isteni teremtés lényegét megcsúfolva – kísértetiesen hasonlítottak a tömegemberre, aki „e szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyintve” képződött. Mily kegyetlen fintora a történelemnek, az *e* mutató szó használata, némiképp csúfot űzve a költő helyzetjelentéséből és álmából, egy későbbi korra utalva, sokkal idősebbnek és igazabbnak tűnik, mint volt leírása idején. Igazolva a régi bölcséletet, miszerint a szellem szellemre szeretve talál, Kass és barátai gyilkos humoruktól vagy együttérző aggodalmuktól ösztökélve „öltöztették” föl lélekkel és tulajdonságokkal e fejtorzókat, olykor egy tűzpiros virágszálat dugva a szájba, máskor konzervnyitó segítségével engedve bepillantást a falanxter-társadalom igénye által elszűrített szürkeállományba, megint máskor pedig célgömböt vagy szögesdrótot rajzolva az áldozat homlokára. Lélekkel megtelíteni a számítógép korában személytelenné váló rajzokat és fényképfelvételeket, sietősen odavetett vázlatokat és rutinszerűen készített másolatokat, vagy másként megfogalmazva a művészet „napi parancsát”,

KASS JÁNOS és BÁLINT PÉTER

egy-egy Leonardót ültetni minden egyes számítógép elé, hogy se az álmunk, se az ember és a gép kettősebből létrehozott „mű” ne váljon sorozatban kinyomtatható metszetté, mely nem viseli magán a teremtő ember gyarlóságait és erényeit, tévedéseit és eszmélkedéseit, paradigma-váltó felfedezéseit és kudarcait. Kass és elhíresült barátai, az együttalkotás és párbeszéd, a lélekkel felruházás és személyiségteremtés során, mit sem törődve ostoba tiltásokkal, szenvedélyesen és türelmesen ragozták mondandójukat, annál az egyszerű oknál fogva, mivel tanúbizonyosságot akartak tenni arról, hogy ott, ahol a szellem mécsvilága pislog és a szeretet nem vált gyűlöletté, irigységgé, létezik értelmes párbeszéd. Mi, kamaszok pedig, lélegzetvisszafojtva követtük ezt a végtelenbe nyúló ikrásítást és jelbeszédet, mert hiszen pontosan értettük a szándékot, mely azt kívánta elénk tárni, hogy a századunkban diadalmas-

kodezó Gonosz inkarnációi, Sztálin vagy Hitler, Franco vagy Berija a méltánytalan létezés és kibírhatatlan szenvedés megszámlálhatatlanul sokféle módját kényszerítik ránk, ugyanis delíriumos látomásaikban az ember alig is számít többnek, mint értéktelen, összecserélhető s bármikor feláldozható fejnek.

E józanító szándékból és a teremtő szellem önvédekezéséből születtek a fejek: a hurokba dughatók és tarkón lőhetők, a maszkkal leplezhető és deformálható, a vérbe boríthatók és öklömnyivé zsugoríthatók, a meggyalázható és glóriával övezhető, a kifesthető és lecupaszíthatók, a meglékelhető és árammal sokkolható, a beverhető és földig hajthatók, a mumifikálható és restaurálható, az átprogramozható és átvilágíthatók. Akarta vagy sem, az Európa-szerte nagy visszhangot kiváltó fejeivel, Kass táplálta bennünk a gyűlöletet a zsarnokokkal szemben, lett legyen szó a Gulagot megteremtőkről vagy az auschwitz haláltábor működtetőkről, a mucsai szellemiségű hivatalnokokról vagy a kultúra cenzorairól. Noha láttam egynéhány lírai ihlettségű grafikáját és mesteri illusztrációját is, de a zsarnokság éveiben, amikor is a szabadságról éppúgy álmodozhattunk csak, mint a Hamvas Béla által emlegetett „szabadlegények”, elsősorban is azok az alkotások ráztak meg elemi erővel, melyek a szabadságot villantották föl, s amelyek, következőképpen, az erőszak és a szellem önmozgását tiltó párthatározatok ellen táplálták a dühöt.

Ilyen „szelektívek” voltak, mert egy szelektáló és kontraszelektáló társadalomban, az önnön szellemi és lelki függetlenségét oltalmazó, a féltve őrzött álmait és fellegjáró terveit csupán csak a legszűkebb és meghitt baráti társaságban megosztani merészelő kamasz, óhatatlanul is szelektálni volt kénytelen, nemcsak a bizalmasan eluttogott hírek és tananyagga magasztosított eszmék, de még a múlhatatlannak tűnő értékek és alkotások között is. A hatalmon lévők bizalmatlansága bizalmatlanságot szül; álnokságukkal szemben az ember maga is álnok lesz, no és persze mániákus is, aki saját rögeszméinek oltalmában véli megőrizhetőnek érintetlenségét és éberségét. Hogy vesszőparipáink fényében időnként eszelősnek látszunk, mint a létezésről, bűn és bűnhődés viszonyáról merengő Hamlet? S ugyan melyik hatalom volna képes Hamlet fölindulását és megtisztulásvágyát megfékezni, vagy saját szolgálatába állítani?

Tudjuk jól, bizonyos történelmi okok folytán, mifelénk elég egyetlen megingás, egy csalárd szó a művész részéről, elég egy gyanús összekacsintás a bizalmatlan és álnok és mániákus hatalommal (amely bennünket ellenfélnek tekint, mi viszont, szellemi és erkölcsi egyenlőség híján ellenségünknek tartjuk, bármilyen orcát is öltson magára), hogy hiteltelenné váljon minden eladdig elhangzott szó és élénk tárt mű. Ez is a szelektálás egyik formája. Minden bizonnyal így vélekedhetett erről Kass János is; „életművét”, a művé formált vagy lényegített életét hitelesíti az, hogy oly sokakkal, s gyakorta nem is a tehetségtelennel ellentétben, a rendszerváltást követően sem kellett magyarázkodnia vagy szerecsent mosdatnia. Talán mert rögeszméi: a fehér papíron madaraknak szóló prédikálási kényszere; a génjeiben hordott képírással szembeni alázata; a művészárs alkotásainak illusztrálása közben érzett szolgáltni vágyása és kreativitás iránti tisztelete; az isteni tényérben létezésről őrzött otthonosságélménye óvták meg attól, hogy önmagának Janus-fejet kelljen írnia. Talán mert mentes volt a bohóccálaroktól és hangoskodástól, a hékulázástól és öndicsérettől; gesztusai és mondatai az évtizedek során is éppoly sallangtalanok, visszafogottak, az általa lényegesnek véltet világra segítők maradtak, akár a rajzpapír szemcsés felületére rótt tusvonalai. Kass Jánost emberi nyíltsága és szemlélődőkre jellemző nyitottsága egyébként is olyan kor- és céhtársá tette, aki nem restellte barátait és a dokumentálásra érdemes eseményeket fény-

képezni, hiszen amíg mások nagyon is szerettek az örökkévalósággal kecsegtető lencse elé állni, ő maga nagyon is jól érezte magát a kamera másik felén, és a lencsét úgy szűkítette vagy tágította, akárha harmadik szeme volna, mely által kiemelt vagy összefogott dolgokat, emlékezetessé vagy nagyon is időszerűvé tudott avatni eseményeket és portrékat.

Többször és többen leírták már róla, hogy nem kérkedő és dicsekvő szerzet; hogy nem hetvenkedik (életműve bizonyítja, hogy amit fiatalon ígért, remélt, véghezvinni vágyott, nem múlta felül erejét, képességét és lehetőségeit); nem hengeg alkotói tapasztalataival vagy az elképesztően sok és számos művészeti ágra kiterjedő barátainak a nevével, noha csinos kis listát lehetne összeállítani a névsorból; soha nem gyártott manifestumokat és egész pályája során a Leonardo-féle, sokoldalúan képzett és nyughatatlan szellemű művésztipushoz iparkodott formálódni. S mily jellemző rá az is, hogy bárki faggatta és faggatja a művészetéről, művészi hitvallásáról és egyéb olyan kérdésekről, melyekkel beszélgetésköteteket szokás megtölteni, éppoly keresetlen szavakkal és magától értetődő egyszerűséggel beszél „szakmájáról”, a dolgok kiábrázolásáról, ahogy néhány évszázada mondták, akár egy céhbeli mesterember az ellesett és maga kitalálta mesterségbeli fogásokról. S hogy miért vonzódott a Leonardo-féle művésztipushoz? Mert sokféleképpen és sokféle formában tudja kifejezni magát, s nem pusztán azért, mivel tehetsége képessé teszi erre, sokkal inkább a mások mesterségének műhelytitkaira való nyíltsága és sajátos fogásai iránti érdeklődése tereli-vonzza mindig is a más és más formában történő megnyilvánulásra. Így ösztökelte-sarkantyúzta Kasst Bartók és Kurtág zenéje az illusztrálásra és a gyermekeknek szánt kóták díszítésére; a miniatúra-festők és rézmetszők igényessége a bélyegtervezésre és orvosporték készítésére; a litográfusok és betűmetszők Gutenbergtől örökölt szenvedélye a kötetek és folyóiratok formatervezésére.

*

Amikor Hankóczy úti „műteremlakásában” (ami sokkal inkább lakás, az újton születő vagy visszatérő gondolatokkal és a teraszról szemmel követhető madarakkal, a mappákban préselődő rajzokkal és hamarjában félbehagyott vázlatokkal együtt lakozás helye, semmint „műterem”, melyben el lehetne játszani a nagy és mások esetében gyakorta ismerős bohócszerepeket, amiket neki nincs inyére eljátszani), végre szemtől szembe állhattam egynémely „fejjel”, megijedtem a tudat tárnáiból fellávázó élményektől, melyek éppoly szédülést okozva szakadtak föl, mint az évtizedek alatt belém rögzült félelmeim, valahányszor csak átléptem a határt, akár csak az utóbbi években is. Aztán kicsit lehiggadva-kijózanodva azon csodálkoztam, hogy például az a krétafehér fej, melyről a vörös festék dermesztő élethűséggel csurgott alá, éppúgy szimbólummá lényegült át mára (a szimbólum egyszerre kettős, felmagasztosító és elszegényítő, élelényegűvé tevő és termékeny indulatot lecsendesítő természete szerint viselkedve), mint az a feledhetetlen verssor, amely a Radnóti-fej létrejöttét ihlette:

*s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalakról csorgó, vöröslő fájdalom.*

Ez a szimbólummá válás nem hagyott nyugton; egyszerre éreztem benne a történelmi tapasztalatok és fájdalmak egymásra rakódását – azt a sok ezer éves tanúságtételt, melyet a kőzetrétegek szerves ülepedése is jelez a geográfusoknak –, és azt az olykor

hiábavalónak tűnő erőfeszítést, mellyel a kiközösítők és átokszórók dühét igyekeztünk csillapítani a történelem során mindig is. Radnóti és Faludy „feje” elgondolkoztató azon, hogy démonikus létrombolás és isteni sugallattól megáldott teremő erő, vajon nem e kettő harca vonul végig az évezredekben? S vajon nem a teremő vajúdás és mózesi vívódás, a Szent Ferenc-i madaraknak szóló prédikációvágy és ítélkezők előtti Szent Johannás érintetlenség az, amit grafikus és komponista, betűvető és templom-építő a génjeiben hordoz, hogy szolgálattévése révén időről időre sarokba szorítsa a Gonoszt? (Valahányszor csak arra terelődött köztünk a szó, hogy mi indította rajzolásra, illusztrálásra, fényképezésre, faragásra, Kass egyetlen mondattal intézte el a választ, hogy tudniillik az ember a génjeiben hordoz valamit, ami esetleg a család több nemzedékén át lappangott az egyénekben, míg végül testet ölt a képesség vagy tehetőség, és ez határozza meg az illető sorsát.)

Ahogy álltam a sok sebből vérző Radnóti-fej előtt (hogy is írta? *Ó, költő tiszán élj te most, /.../ mint jámbor, régi képeken / pöttömnyi gyermek Jézusok. / S oly keményen is, mint a sok / sebtől vérző, nagy farkasok*), homályosan felrémlt emlékezetemben Bergyajev néhány régen olvasott sora a személyről, ám bármennyire is szerettem volna pontosan felidézni szavait, nem sikerült, úgyhogy várnom kellett, amíg itthon újra kikerestem és a magam számára is hitelesítettem azokat a mondatokat, amelyek, tudtam, megvilágítják azt az utat, amit az embernek kell megjárnia ahhoz, hogy az előre gyártott torzóból Kass-fejé válhasson.

„A személynek magát kell megalkotnia, gazdagítania, betöltenie univerzális tartalommal, teljességben való egységet elérnie egész élete folyamán. De ehhez szüksége van arra, hogy már létezzék. ... A személy kapcsolatos az emlékkel és a hűséggel, kapcsolatos a sors egységével és az életpálya egységével. S ezért a személy létezése fájdalmas”.

Ugyan ki merné azt állítani, hogy Radnóti vagy Faludy sorsa és életpályája nem egységes a személyével, nem telítődött univerzális tartalommal, s a sajátos bergyajevi logikából következőn, létezésük nem volt fájdalmas? S vajon Kass kortársai, vagy a nála idősebb, netán a fiatalabb nemzedék tagjai közül hányan tűnődtek el azon, hogy bár megalkotni vélték magukat, mégsem telítődtek el „univerzális tartalommal”; bár személyük kapcsolatos volt megannyi fájdalmas és tragikus emlékkel, ám a „hűség” és a „teljességben való egység” hiányában sorsuk és életpályájuk mégis kettébe törött? E Kass-fejeknek, bármily meglepő és szentségtörő is legyen az első hallásra, nem a „művészi” értékük jelentős, hanem az erkölcsi; az pedig, hogy e szobrászati szempontból jelentéktelen „fejeknek” az értéke megmarad-e vagy sem, nem Kass Jánoson múlik – tőle függetlenül élnek már „fájdalmas létüket” –, hanem az önmaguknak fejet írók felelőssége.

Húsz évnél is több telt el azóta, hogy a „Kass-fejeket” először láttam, ám Kass fejét, ahonnan, akár egy görög istenéből, kipattant a fejsorozat ötlete, még nem volt szerencsém látni. Aztán a véletlen, amiről kálvinista lévén úgy vélekedem, hogy isteni elrendelésre a sors előre kijelölt pillanataiban és pontjain avatkozik az élet menetébe, egyszerre megoldott mindent.

Emlékszem, október vége felé járt, kilencvenhatban; néhány napja érkeztem csak haza három hónapos belga ösztöndíjam lejártá után, és sehogy sem találtam a helyem itthon, legszívesebben szűkölni szerettem volna, mint Ady, amikor a Gare de l' Est-en felszállt a pesti gyorsvonatra. A leuveni emlékek sajnó-lüktető fájdalmától s a fogadáson felhajtott vörösboroktól kissé elcsigázva ültem egy asztalnál, az irodalmi napokra összegyűlt literátorokon jártam a szemem, s észre sem vettem, hogy mellém telepe-

dett valaki, aki teljesen váratlanul azt kérdezte: „hát te ki vagy?” Meglepődtem azon, hogy az élénk és átható tekintetű, különös svájci sapkát szorongató idős úr – aki bal kezében egy filctollat szorongatott s kérdése alatt épp egy kisméretű emlékkönyvébe rajzolt valakinek, majd átvéve a tollat jobbjába odakanyarította a nevét –, ily gátlástalanul lép át bizonyos köröket. „Gátlástalansága” (helyesebben mondva, a nálunk kissé szokatlan „gáttalansága”, ami egyértelműen jelezte, hogy képes egyetlen pillanat alatt szétrombolni a csend és a hiúság falait, képes önmagán kívül a másokra is odafigyelni, mintegy igazolva, nem véletlenül írta egyik metszete, a *Kőtáblák* alá e mózesi intést: „Rád szállnak mind az áldások, és kísérnek téged, ha hallgatsz az Úrnak, Istenednek a szavára”), egy természete és lényege szerint nagyon is másfajta gátlástalanságot juttatott eszembe. Ez pedig nem volt más, mint a megszólíthatatlanok, az egyedül önnön szavukra hallgatni szeretők gátlástalansága, mely keserűséggel telített el épp akkoriban, hiszen a leuveni Centralbibliotheké-ben és hónapos szobámban olvasgatva, arra kellett rádöbbenem, hogy a honi gondolkodók némelyike mily fesztelenül hamisítja meg az éppen divatos francia filozófusok írásait, fordítás és ellenőrzés hiányában olyan gondolatokat tulajdonítva nekik, melyek sokkal inkább jellemzik kitalálójukat, semmint a forrásként megjelölt szemléletét. Erről a gátlástalanságról, a szellem e mondain fényűzéséről és hetérés magakelletéséről lett volna kedvem vitázni valakivel a civis városban rendezett fogadáson, ha a literátorokat érdekelte volna az irodalom, s nem csupán szentélye köveinek lebontása és széthordása feletti örömük és riadalmuk foglalkoztatta volna őket. (Mily különös, Kass mellett újra azt éreztem, hogy azok az alkotók, akik akár a „zöld” vagy az „azúr” filozófiáját, az évezredes kövek titkait, a madarak énekét, a barlangrajzok és hieroglifák értelmét faggatják szenvedélyesen, a legritkább esetben szoktak dohogni amiatt, hogy időről időre leomlanak a művészet szentélyének falai, mert tudják jól, tájékozódási pontként örökre megmaradnak például Stonehenge kövei. Hogy ezek egy pogány természetvallás szegletkövei? Vajon nem e szegletkövekre épültek, ha csak jelképesen és a művészet teremtő szándéka szerint is, a későbbi „szentélyek”? Nem a lét teljességével és az „univerzális tartalommal” elteltődés vágyától sarkallva utazott Yourcenar vagy Kass a stonehenge-i kövekhez?)

Elhárítási gesztusból vagy csupán csak emlékeimből ocsúdva, franciául szoltam az előttem ülő fura szerzethez (ami, így utólag belegondolva, azért is tűnt képtelenségnek, mert józan fővel sosem vetemedtem volna ekkora bátorságra és impertinenciára). Legnagyobb elképedésemre Kass franciául válaszolt, s alig egy-két mondatváltás után, már a mindkettőnk által rajongásig szeretett Yourcenarról és Stonehenge-ről fecsegtünk. (Kass felcsigázott azzal a hírrel, hogy személyesen is találkozott Yourcenarral egy London melletti kisvárosban, ahova stonehenge-i kirándulásáról tért vissza az író.) Fecsegtünk és fecsegtünk, órákon át, akárha régről ismertük volna egymást. Első Proust-élményeim óta tudom, hogy az idő érzékelése nagyon is szubjektív, s az, hogy mi tűnik régnek vagy közelinek, csak az élmények mélységén és meghatározó voltán múlik. Az a tény, hogy régóta szerettem volna Marguerite Yourcenarról beszélgetni valakivel, akiben éppolyan mély nyomokat hagyott az író személyiség-teremtő képessége, Vermeertől örökölt portré- és tájfestő tehetsége, kordivatnak fitytyet hányó nyelvi igényessége és az írói mesterségen való bölcselkedésvágya, mint bennem, no és persze az a szerencse, hogy jósorsomnak köszönhetően összeakadtam egy ilyen lényvel, akit egyébként másért is régről tiszteltem, egyszeriben mindent a folyamatatos múlt időbe, a francia igeragozás imparfait alakjába helyezett át.

Közös történetet kezdtünk el írni; a „hagyományos” francia regények imparfait időszemléletében. Eleinte egy rendhagyó Yourcenar-kiállítás terve lebegett a szemünk előtt; azokat a fényképfelvételeket szándékoztunk megmutatni itthon és Brüsszelben, melyeket Kass készített az író halála előtt nem sokkal, s amelyek újfent rávilágítottak Kass társművészetek és a könyv iránti múlthatatlan szeretetére, a „hagyományos”, „konzervatív”, „korszerűtlen” kifejezőmódok előtti feltétlen tiszteletére – ez is mélyítette barátságunkat –, s arra az alkotói igényére, hogy a művészetet és az életet egymástól ne elválasztva, hanem a személyiség és személyesség fókuszában mutassa meg. Yourcenarról készített képei, egy halála előtt is mindenre nyitott, lankadatlanul érdeklődő, hellénderűs és sorsával megelegedett asszonyt ábrázolnak, aki hol egy fotelban hátra dőlve dedikálja *Hadriánusa* angol nyelvű példányát a fotográfusnak, művének magyarországi fogadtatásáról faggatva őt, hol teázás közben fecseg a háziakkal, valószínűleg friss stonehenge-i élményeit osztva meg velük, hol pedig a ház tornácát tartó fagerendák Y-alakú elágazását nézi mosolyogva, mintha választott írói nevének kezdőbetűjére emlékeztető szerkezetet a letűnt gyermekkorba röpténe vissza. Kell-e mondani, hogy valamennyi fénykép egy-egy önportré is, éppoly szemérmes és szellemes álarc mögé bűvés a fotográfus részéről, mint amilyen tudatosan és játékosan öltötte magára Hadriánus vagy Zénon álarcát az igazi énjét kereső és elrejtő Yourcenar is? Kell-e mondani, hogy a Szent Ferenc, Johanna, Don Quijote, Kék szakállú álarca mögé bűvó Kass, nem a „próteuszi alkat” lélektani meghatározásából jól ismert jellemgyöngeségek elkendőzése okán, hanem a választott „figurák” kapcsán felmerülő erkölcsi kérdések újragondolásának szándékából öltötte magára álarcaikat? Hiszen aki ismeri Kass Jánost, annak nagyon is természetes, hogy magánéletében egyáltalán nem rejtekezik, s nem szereti, ha összecserélik személyét az általa rajzolt álarcokkal, mintha emlékeztünkbe óhajtana vésni Yourcenar egy vallomását: „milyen otrombák, akik azt mondják: Hadriánus voltaképpen ön, asszonyom!”

Közös történetet kezdtünk el írni –; mivel már ismeretségünk kezdetén nem voltam egészen gyanútlan egy „idősebb” és „fiatalabb” alkotó barátságát illetően (korábban mester és tanítvány viszonyaként éltem meg az efféle barátságokat, megannyi félszeggel és rajongással, kitartással és hűtlenséggel, közös gondolkodással és memoárára készíttetéssel kísérve e kapcsolatokat), s mivel Kass sajátos kifejezési módjai okán nem is igen akart mesterem lenni, ezért nem is a „tanítvány” áhítatával és tekintélytiszteletével közeledtem hozzá. A találkozásaink során egyre nyilvánvalóbbá váló emberi közvetlensége vonzott mágnesként magához. Hogy mit értek közvetlenségen? Néhány óra alatt rá lehetett venni arra, hogy közösen rendezzünk egy Yourcenar-kiállítást, noha éppen ebben az esztendőben, amikor hetvenedik születésnapját ünnepli, számos életművét bemutató kiállítást szerveztek neki, emiatt s elfoglaltságára hivatkozva bátran el is háríthatta volna ötletemet. Miként persze azt a tervemet is elutasíthatta volna, hogy második esszékötetem címlapjára tetessem a kiadóval a rólam készített fej-krokiát, melyet az Alföld szerkesztőségében kvaterkázás közben, néhány tollvonással írt nekem; mégsem tette, hiszen megértette, azért is fontos számomra e rajz, mert akár csak a középkori kódexekbe miniatúrákat rajzoló szerzetesek, portréjával életre keltette szövegeimet, töredékeimet és vázlataimat. S vajon nem a közvetlenség legtermészetesebb megnyilvánulása volt részéről az, hogy néhány velem való személyes találkozás után, örömmel fogadta el egy szűk, ám annál lelkesebb magot alkotó baráti társaság többszöri meghívását a cívus városba, ahonnan orvosokkal és építészekkel,